

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI

NƏSİMİ ADINA DİLÇİLİK İNSTİTUTU

TÜRKOLOGİYA

BEYNƏLXALQ ELMİ JURNAL

1970-ci İLDƏN NƏŞR OLUNUR

İldə 4 dəfə çıxır

№ 3—4

İYUL — DEKABR

Bakı — 2007

ELBRUS ƏZİZOV

**AZƏRBAYCAN DİLÇİLİYİNDƏ DİALEKTOLOGİYANIN
ƏSAS ANLAYIŞLARI VƏ TERMINLƏRİ MƏSƏLƏSİ**

Azərbaycan dialektologiyası türkologiyanın inkişaf etmiş qollarından biri sayılsa da, o, dilin dialekt bölünməsinin aşkar edilməsi və bəzi terminlərin düzgün işlədilməməsi baxımından müəyyən qüsurlara malikdir. Bu məsələdə özünü göstərən nöqsanların bir hissəsi dialekt və şivə anlayışlarına verilmiş izahlar və dialekt termininin dilin dialekt bölünməsinin əsas vahidlərindən yalnız birinin ifadəsi üçün işlədilməsi ilə bağlıdır.

Azərbaycan dilinin dialekt bölünməsinə bir problem kimi araşdıran M. Ş. Şirəliyev dialekt və şivə anlayışları arasındakı fərqi müəyyənləşdirmək üçün bir sıra meyarlar göstərir: «Şivə öz xüsusiyyətləri ilə daxil olduğu dialektdən kəskin ayrılır, ümumilik fərqdən üstün olur, zira fərqlər o qədər cüzdür ki, onu dialekt hesab etməyə əsas vermir. Eyni zamanda fərqlər o qədər mühümdür ki, onu şivə kimi ayırmağa haqq verir» [1. S. 98]. M. Ş. Şirəliyevin fikrincə, dialektə öz aralarında çox əlaqəsi olan, ancaq onların hər birinin öz növbəsində yalnız onlara məxsus dil əlamətləri ilə səciyyələnən kiçik dialekt vahidləri daxildir [1. S. 98].

Görünür ki, M. Ş. Şirəliyev dialekt termini altında dilin dialekt bölünməsinin əsas vahidlərindən biri olan eynicinsli şivələr qrupunu nəzərdə tutur. Bunun belə olduğuna inanmaq üçün Azərbaycan dilinin M. Ş. Şirəliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş dialekt bölünməsinə diqqət etmək kifayətdir. Onun qənaətinə görə, Quba dialekti Xudat, Qusar, Quba, Xaçmaz rayonlarının, Qazax dialekti isə Azərbaycan Respublikasının Tovuz, Ağstafa, Qazax rayonlarının, Gürcüstan Respublikasının Marneuli və Dmanisi rayonlarının şivələrini əhatə edir [1. S. 99]. Quba dialektinin şivələrin Quba-Xaçmaz qruplaşmasına, Qazax dialektinin isə şivələrin Qazax-Borçalı qruplaşmasına uyğun gəldiyi burada aydın şəkildə görünür. Yeri gəlmişkən deyək ki, Gürcüstanın Marneuli və Dmanisi rayonlarının şivələrini – tarixi Borçalı mahalının şivələrini Qazax dialekti adı ilə vermək heç də özünü doğrultmur. Tarixi həqiqət və fikrin dəqiqliyi naminə burada Borçalı adı mütləq xatırlanmalıdır. M. Ş. Şirəliyevin Qazax dialektinə aid etdiyi şivələri Qazax-Borçalı şivələri qrupu hesab etmək dilin dialekt bölünməsinin xarakterinə daha uyğundur. Belə ki, dilin dialekt bölünməsi adətən eynicinsli şivələrin qruplaşması şəklində təzahür edir.

Məhəlli dialektlərin əsas vahidlərinin şivə, şivələr qrupu və ləhcədən ibarət olması dialektologiyaya aid dərslik və dərs vəsaitlərində adi bir məlumat kimi dəfələrlə qeyd olunmuşdur [2. S. 7; 3. S. 6; 4. S. 22]. K. F. Zaxarova və V. Q. Orlova rus dilinin dialekt üzvlənməsindən bəhs edərkən əsas dialekt birləşmələri kimi ləhcələri və şivələrin qruplarını göstərirlər [5. S. 239]. Başqa bir əsərdə isə yenə həmin müəlliflər şivələrin qruplarını müasir dialekt üzvlənməsinin əsas kəmiyyəti hesab edirlər [2. S. 199]. K. F. Zaxarova və V. Q. Orlovaya istinad edən B. A. Se-rebrennikov yazır ki, dil üzvlənməsinin kiçik vahidləri ləhcələrin hüddurlarında olan dil hadisələrinin uyğunluğu əsasında ayrılan şivələrin qruplarıdır [6. S. 139]. Ümumiyyətlə, dilin dialekt üzvlənməsinin əsas vahidlərinin ləhcədən və ləhcənin hüddurlarında olan şivələrin qruplarından ibarət olması artıq ümumi dilçilik fikridir [7. S. 476–477; 6. S. 138–139]. Rus dialektologiyasında işlədilən dialekt zonası termini altında isə dilin dialekt üzvlənməsinin əsas vahidi deyil, köməkçi vahidi nəzərdə tutulur [5. S. 239; 2. S. 199].

İndi isə əsas dilçilik ədəbiyyatında *şivə*, *şivələr qrupu*, *ləhcə* və *dialekt* terminləri altında hansı anlayışların nəzərdə tutulmasına diqqət edək.

Şivə məhəlli dialektlərin ən kiçik vahididir. O, bir və ya bir neçə dil cəhətdən eynicinsli qonşu yaşayış məntəqəsi sakinlərinin nitqində reallaşır. Başqa sözlə deyilsə, şivə dilin ərəzi cəhətdən birləşmiş kiçik kollektivin ünsiyyətində işlədilən növüdür. V. V. Kolesova görə, «şivə eyni zamanda mənasına görə ən qeyri-müəyyən termindir: fərqləndirici əlamətlərin kəmiyyətindən və keyfiyyətindən asılı olaraq bir adamın da şivəsini, bir kəndin də şivəsini, ümumiyyətlə, bütün rusların da “şivəsini” təsvir etmək olar. Buna görə də, istər fərqləndirici, istərsə də rus dili üçün ümumi olan bütün xüsusiyyətləri ilə konkret dialekt sistemini, “yerli nitqi” son dərəcə şərtliliklə “şivə” olaraq qəbul edirik» [4. S. 22].

Əsas dil əlamətlərinin yaxınlığı və ümumiliyi ilə səciyyələnən bir neçə şivə şivələr qrupu əmələ gətirir. Şivələr qrupunu nisbi uyğunluğa malik eynicinsli şivələrin məcmusu kimi də səciyyələndirmək olar. Dialekt bölünməsinin kiçik vahidləri olan şivələrin qrupları dilin konkret növləri (variantları) hesab olunur. Şivələr qrupu sadəcə əlamətlər toplusundan ibarət olmayıb sistemin həlqələrini əmələ gətirən hadisələr əsasında fərqlənir. Buna görə də, dialektə və ümumxalq dilinə məxsus bütün xüsusiyyətləri struktur cəhətdən əlaqəli olan şivələrin qrupları müasir dialektlərin sistemlərini təmsil edirlər.

Ləhcə dilin dialekt bölünməsinin ən böyük vahididir. Ləhcə dilin öz aralarında digər şivələrdə olmayan bir sıra ümumi əlamətlərlə əlaqələnmiş şivə qruplarını birləşdirən böyük hissəsidir. Geniş bir ərəzini əhatə edən ləhcələr dilin qarşıqoyulan ərəzi hissələri şəklində fərqlənir.

Dialektologiyada dialekt dili anlayışı da var. Şivələr öz məcmusu ilə dialekt dili əmələ gətirirlər. Ancaq dialekt dili şivələrin sadəcə olaraq məcmusu deyil, dialekt dili mürəkkəb bir vahiddir və hər bir şivəyə onun xüsusi bir növü kimi baxıla bilər.

Yunanca 'danışiq, şivə' mənasını verən *dialekt* termini dilin məhəlli formasını bildirmək üçün işlədilən ümumi bir termdir. Bu termindən həm şivəni, həm şivələr qrupunu, həm də ləhcəni ifadə etmək üçün istifadə etmək olar. Ən nüfuzlu dilçilik ədəbiyyatında dialekt termini məhz bu cür izah olunmuşdur.

Dialekt anlayışının ən mükəmməl şərhı O. S. Axmanovanın lüğətində verilmişdir: «Müəyyən bir dilin sıx ərazi, peşə və ya sosial birliklə əlaqələnmiş daima və bilavasitə dil əlaqəsində olan az və ya çox məhdud miqdarda adamlar tərəfindən işlədilən növü (variantı)» [8. S. 131]. Dialekt anlayışını tam əhatə edən bu izahda dialektlərin həm ərazi cəhətdən, həm də sosial cəhətdən birləşmiş insan qruplarına xidmət etməsi nəzərə alınmışdır.

R. İ. Avanesov və V. Q. Orlovanın redaktəsi ilə çap olunmuş və rus dilçiliyinin ən sanballı əsərlərindən sayılan «Rus dialektologiyası»nda məhəlli dialekt anlayışı haqqında deyilir: «Dialekt yerli sakinlərin ünsiyyət vasitəsi kimi müəyyən əraziyə yayılmış və dil sisteminin nisbi birliyi ilə (daha doğrusu, müəyyən əlamətlər kompleksi üzrə dil sisteminin birliyi ilə) səciyyələnən dil növüdür» [9. S. 15].

M. M. Quxmanın dialekt anlayışına verdiyi məşhur tərif isə belədir: «Dialekt dil mövcudluğunun ərazicə məhdud formasıdır» [7. S. 508].

Dialekt termininin məhəlli dialekt anlayışını bildirən bir termin kimi işlədilməsinə A. Axundovun «Ümumi dilçilik» əsərində də rast gəlirik: «Məhəlli dialekt ərazi cəhətdən birləşmiş insan qrupuna xidmət edən dil növü və yaxud dil variantıdır» [10. S. 100].

Dialekt həmişə tamın bir hissəsindən ibarət olur, daha doğrusu, daha geniş dil törəməsinə daxil olur və buna görə də, o həmişə digər bir dialektə (və ya digər dialektlərə) qarşıqoyulur [9. S. 16]. Buradan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, dildə ən azı iki dialekt ola bilər.

Göründüyü kimi, bütün bu izahlarda dialekt termini dilin dialekt bölünməsinin yalnız konkret bir vahidi üçün deyil, sadəcə, məhəlli ünsiyyət formasını ifadə edən bir termin kimi işlədilmişdir.

P. S. Kuznetsov haqlı olaraq qeyd edir ki, bəzi alimlər dialekt termini altında ümumi əlamətlərlə səciyyələnən, lakin ləhcədən kiçik olan şivələrin bəzi məcmusunu başa düşərək, bu termini daha dar mənada işlədirlər. Dialekt termininin belə işlədilməsi hamı tərəfindən qəbul edilməmişdir. Adətən şivədən böyük, ləhcədən kiçik dil növü üçün *yarımləhcə*, *şivələrin qrupları* terminlərini işlədirlər [5. S. 5].

O. S. Axmanova dialekt anlayışını izah etdikdən sonra *dialekt* termininin həm 'şivələr qrupu', həm 'şivə', həm də 'ləhcə' mənalarında işləndiyini göstərir [8. S. 131].

Deyilənləri nəzərə alsaq, Azərbaycan dilçiliyində dilin məhəlli xüsusiyyətlərindən danışılarkən *dialekt* və *şivə* terminlərinin yanaşı işlədilməsi də yersiz görünür (dialekt və şivələr, Azərbaycan dilinin dialekt və şivələri, dialekt və şivələrin şərq qrupu və s.). Hansı məqsədlə işlədilməsindən asılı olaraq bu terminlərin birindən istifadə etmək kifayətdir; məs.: dialekt fonetikasını, dialekt leksikası, dialekt sözləri, ədəbi dilin dialekt əsası, Azərbaycan dilinin dialektləri, Azərbaycan dilinin şivələri, Naxçıvan qrupu şivələri, Qazax və ayırım şivələri və s.

Terminlərin düzgün işlədilməsi elmdə mühüm şərtədir. Hətta Azərbaycan dilçiliyində bəzən *məhəlçilik* termini əvəzinə absurd səslənən *şivəçilik* sözünün işlədilməsinə də təsadüf edilir.

Azərbaycan dilçiliyində dialekt termininin şivədən böyük, ləhcədən kiçik dil vahidi mənasında işlədilməsi türkologiyada dolaşıqlıq törətmiş, müəyyən bir ərazidə «dialektin», yoxsa «şivənin» mövcud olması problemini yaratmışdır. Məsələn, dialektoloji ədəbiyyatda Salyan rayonunun şivələri əvvəlcə «şivə», sonra «dialekt», daha sonra isə yenə «şivə» hesab olunmuşdur. Gədəbəy və Daşkəsən rayonlarının kəndlərində yayılmış ayırım şivələri, habelə Zaqatala və Qax rayonlarının şivələri «şivə», Şamaxı şivələri isə «dialekt» kimi müəyyənləşdirilmişdir. Əslində isə ədəbi dildən və digər şivələrdən fərqlənmə ayırım şivəsində və Zaqatala-Qax bölgəsinin şivələrində daha güclüdür.

M. Ş. Şirəliyevin Azərbaycan dilinin dialekt üzvlənməsini müəyyənləşdirmək üçün tətbiq etdiyi meyarlara görə [1. S. 96–98], ayırım şivəsi və Zaqatala-Qax bölgəsinin şivələri «dialekt», Şamaxı şivələri isə «şivə» hesab olunmalı idi, amma göründüyü kimi, əksinə olmuşdur.

Azərbaycan dialektologiyasında bəzi terminlərin düzgün işlədilməməsi vaxtilə A. Hüseynovun diqqətini cəlb etmişdir: «Azərbaycan dialektologiyasında “ləhcə” termini əvəzinə “dialekt qrupu” termini (məs.: şimal dialektləri qrupu, şərq dialektləri qrupu) işlədilir. Bu, yəqin ki, dialekt və şivələrin hələ tamamilə öyrənilməməsilə əlaqədardır» [11. S. 6].

M. Ş. Şirəliyev dilin dialekt bölünməsinin bir vahidi kimi «dialektləri» müəyyənləşdirərkən onların yayıldığı ərazidə vaxtilə xanlıqların və ya sultanlıqların olmasını da mühüm bir amil kimi nəzərə almışdır [1. S. 97]. Şübhəsiz ki, xanlıqlar dövründəki inzibati-ərazi bölgüləri Azərbaycan dilində məhəlli əlamətlərin inkişaf etməsinə müəyyən təsir göstərmişdir. Ancaq məsələ burasındadır ki, inzibati-ərazi bölgüləri dildə dialekt fərqlərinin yaranması üçün başlıca səbəb deyil, müxtəlif səbəblər toplusundan biridir. Dildə dialekt fərqlərinin əmələ gəlməsinin əsas səbəbi dil birliyinin müxtəlif qruplaşmalarının nisbi təcrid olunması və əlaqənin zəifləməsidir. Bu cəhətdən ünsiyyəti çətinləşdirən amillər sırasında fiziki-coğrafi qəbildən olan amillər (dağ silsilələri, su mənbələri, meşə massivləri, səhralar və s.) daha aparıcıdır. Ümumiyyətlə, dialektlərin fərqlənməsində ərazi amili əsasdır.

Müasir dilçilikdə dialektlərin aşkar edilməsinin və dialektlərin sərhədlərinin müəyyən edilməsinin metodikası işlənib hazırlanmışdır. Təəssüf ki, Azərbaycan dialektologiyasında dialektlərin aşkar edilməsi və dialektləri sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi baxımından dilçiliyin bir sıra nəzəri müddəalarına etinasızlıq göstərilmiş, dialekt hadisələrinin yayılmasının spesifikliyi, yəni müəyyən şivələr qrupuna xas olan xüsusiyyətlərin toplanma mərkəzinin olması və bu mərkəzdən uzaqlaşdıqca həmin xüsusiyyətlərin tədricən zəifləməsi, demək olar ki, nəzərə alınmamışdır.

Dilin dialektləri izoqloss topaları əsasında müəyyən edilir (burada *izoqloss* termini 'eyni dil xüsusiyyəti' mənasında işlədilir). Elementləri az və ya çox sabitləşmiş izoqloss topalarının məcmusu nisbətən daha ümumi xarakterli topalara uyğun gəlir ki, bu da bütövlükdə dialektlərin sərhədlərini müəyyən edir.

Azərbaycan dili şivələrinin M. Ş. Şirəliyev tərəfindən verilmiş təsnifatına görə, Azərbaycan dilində 10 dialekt (Bakı, Şamaxı, Quba, Qazax, Gəncə, Qarabağ, Şəki, Naxçıvan, Ordubad, Təbriz dialektləri), 5 şivə (Muğan, Lənkəran, ayrım, Zaqatala-Qax, Yerevan şivələri) və 3 keçid şivə (Göyçay, Ağdaş, Cəbrayıl şivələri) var [1. S. 98; 12. S. 6].

M. Ş. Şirəliyevin Azərbaycan dilində *dialektləri*, yəni şivədən böyük dialekt vahidini müəyyənləşdirərkən (əslində şivədən böyük dialekt vahidi şivələr qrupudur) dialektin yayıldığı ərazidə vaxtilə xanlığın və ya sultanlığın olmasını da mühüm bir amil kimi nəzərə alması dilin dialekt bölünməsinin real vəziyyətinin aşkara çıxarılmasına müəyyən dərəcədə mane olmuşdur. Əvvəldə qeyd olunduğu kimi, M. Ş. Şirəliyevin dilin dialekt bölünməsində *dialekt* və *şivə* vahidlərini müəyyən etmək üçün tətbiq etdiyi meyara görə, Azərbaycan dilinin dialekt üzvlənməsində Şamaxı şivələri *dialekt* vahidinə, Gədəbəy və Daşkəsən rayonlarının ayrım kəndlərinin şivələri isə *şivə* vahidinə aid edilir. Bu meyarın nə dərəcədə qüsurlu olduğuna inanmaq üçün ayrım şivəsinin spesifik xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək. Araşdırmalar göstərir ki, ədəbi dil və digər dialektlərlə müqayisədə ayrım şivəsinin elə spesifik xüsusiyyətləri var ki, M. Ş. Şirəliyevin meyarı ilə yanaşılsa, bunlar həmin şivəni *dialekt* vahidi kimi müəyyən etməyə haqq verir.

Ayrım şivəsinin nümayəndələri tarixən daha geniş ərazidə məskun olsalar da, hazırda onlar kompakt şəkildə Gədəbəy və Daşkəsən rayonlarının kəndlərində yaşayırlar. Ayrım şivəsi qərb ləhcəsinin şivələri ilə (Qazax-Borçalı, Gəncə, Qarabağ) ümumi olan xüsusiyyətlərlə yanaşı bir sıra spesifik əlamətlərə də malikdir:

- 1) *dz* affrikatının işlənməsi: *dzavan*, *aladzam*;
- 2) söz əvvəlində *ğ* samitinin işlənməsi: *ğız*, *ğara*, *ğazan*;
- 3) söz əvvəlində dilönü saitlərdən əvvəl *g* səsinin *q* səsinə keçidi: *qöz*, *qözal*, *qəlin*, *qöy*;

4) söz ortasında *y*, *g* səslərinə *ğ* səsinin uyğunluğu: *iğnə*, *düğmə*, *söğüt*, *dəğirmən*;

5) incəsaitli sözlərdə dilortası *k* səsinin dilarxası *q* səsinə keçidi: *qim*, *qişi*, *qüçə*, *iqi*, *təqər*, *tüq*;

6) şəxs şəkilçiləri I, II şəxslərin təkində qapalı saitlərlə (*-ım*, *-im*, *-um*, *-üm*; *-sın*, *sin*, *-sun*, *-sün*), cəmində isə açıq saitlərlə (*-ax*, *-əx*; *-sañız*, *-səñiz*) işlənir: *almışım*, *gəlmişim*, *qurmuşum*, *qörmüşüm*; *alıfsın*, *qəlifsin*, *qurufsun*, *qörüfsün*; *almışax*, *qəlmişəx*; *qurmuşax*, *qörmüşəx*; *alıfsaңыз*, *qəlifsaңыз*, *qurufsaңыз*, *qörüfsəңыз*;

7) felin indiki zamanı I şəxsdə *-eyr*, *-oyr*, *-öyr*, II və III şəxslərdə *-ey*, *-oy*, *-öy* şəkilçiləri ilə ifadə olunur: *aleyrim*, *aleysin*, *aley*, *aleyrax*, *aleysaңыз*, *aley*; *duroyrum*, *duroysun*, *duroy*, *duroyrax*, *duroysaңыз*, *duroy*;

8) *-ıfnan*, *-ıfnən*, *-ufnan*, *-üfnən* feli bağlama şəkilçilərinin işlənməsi: *alıfnan*, *qəlifnən*, *durufnan*, *qörüfnən*.

Ayrım şivəsinin spesifik xüsusiyyətləri bu şivənin eynicinsli şivələr anlayışına, yaxud M. Ş. Şirəliyevin təsnifatında dialekt termininin ifadə etdiyi anlayışa uyğun gəldiyini göstərir. Müqayisə üçün deyək ki, Bakı dialekti Bakıətrafı kəndlərin və qismən Bakı şəhərinin (İçərişəhər, Bayırşəhər) şivələrini, yaxud Abşeron şivələrini əhatə edir.

Deyilənlərin davamı kimi bunu da əlavə edək ki, M. Ş. Şirəliyevin Azərbaycan dilinin dialekt bölünməsində Şamaxı və Bakı şivələrini müstəqil «dialektlər» hesab etməsi də özünü doğrultmur [13]. Müşahidələr göstərir ki, Şamaxı və Bakı (Abşeron) şivələri əsas dil xüsusiyyətlərinə görə bir-birinə çox yaxındır və onların fərqli xüsusiyyətləri, demək olar ki, cüzidir. Bakı-Şamaxı şivələri Azərbaycan dilinin şimal-şərq ləhcəsinin tərkibində ümumi əlamətlərlə səciyyələnən şivələr qrupu əmələ gətirir. (Ancaq bu fikri belə başa düşmək lazım deyil ki, Bakı və Şamaxı şivələrindən danışarkən dialekt terminindən istifadə etmək olmaz). Bu fikir bir də onunla inandırıcı görünür ki, vaxtilə M. Ş. Şirəliyev özü də Azərbaycan milli ədəbi dilinin dialekt əsasında danışarkən Şamaxı-Bakı şivələrini doğru olaraq eyni bir dialekt kimi götürmüş (Şamaxı-Bakı dialekti) və Azərbaycan milli ədəbi dilinin əsasında Şamaxı-Bakı dialektinin dayandığını göstərmişdir [15. S. 19].

Nəhayət, *dialekt* və *şivə* terminlərinin işlədilməsi ilə əlaqədar olan bir məsələyə də toxunmaq yerinə düşər. Müəyyən bir ərazinin şivələrindən, məsələn, deyək ki, Qazax rayonunun şivələrindən danışarkən dialekt terminindən deyil, şivə terminindən istifadə etdikdə (Qazax şivələri, Qazax şivəsi), bu, məhəlli dialekt anlayışının mahiyyətinə dərinlən bəhləd olmayan bəzi tədqiqatçılar tərəfindən yanlış olaraq dildə dialektlərin inkar edilməsi kimi başa düşülür. Həqiqət isə bundan ibarətdir ki, dilin

məhəlli formasından istər dialekt, istər ləhcə, istər şivələr qrupu və istərsə də şivə terminləri altında danışılmasından asılı olmayaraq, bunların hamısı məhəlli dialekt anlayışına uyğun gəlir. Ləhcə, şivələr qrupu və şivə terminləri dilin ərazi hissələrinin iyerarxiyasını ifadə edir (*ləhcə – şivələr qrupu – şivə*). Tamamilə aydındır ki, dil mövcudluğunun ərazicə məhdud formasını bildirən dialekt termini şivələrin müxtəlif dərəcəli məhəlli birləşmələrinə (ləhcə, şivələr qrupu) aid edilə bilər.

QEYDLƏR

¹ *Ширалиев М. Ш.* Проблема диалектного членения языка // *Вопр. диалектологии тюркских языков*. Баку: Изд-во АН АзССР, 1960. Т. 2.

² *Русская диалектология* / Под ред. Л. Л. Касаткина. 2-е изд. М.: Просвещение, 1989.

³ *Русская диалектология* / Под ред. Н. А. Мещерского. М.: Высш. шк., 1972.

⁴ *Русская диалектология* / Под ред. В. В. Колесова. М.: Высш. шк., 1990.

⁵ *Русская диалектология* / Под ред. П. С. Кузнецова. М.: Просвещение, 1973.

⁶ *Общее языкознание: Методы лингвистических исследований*. М.: Наука, 1973.

⁷ *Общее языкознание*. М.: Наука, 1970.

⁸ *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов. 2-е изд. М.: Сов. энцикл., 1969.

⁹ *Русская диалектология* / Под ред. Р. И. Аванесова и В. Г. Орловой. М.: Наука, 1964.

¹⁰ *Axundov A.* Ümumi dilçilik. Bakı: Maarif, 1979.

¹¹ *Hüseynov A.* Azərbaycan dialektologiyası. Bakı: API-nin nəşriyyatı, 1958.

¹² *Ширалиев М. Ш.* Диалекты и говоры азербайджанского языка. Баку: Элм, 1983.

¹³ Azərbaycan dili şivələrinin M. Ş. Şirəliyev tərəfindən verilmiş təsnifatında özünü göstərən nöqsanlar barədə əvvəllər danışdığımıza görə (bax: [14. S. 295–319]), biz burada həmin məsələnin üzərində geniş dayanmırıq.

¹⁴ *Əzizov E.* Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1999.

¹⁵ *Ширалиев М. Ш.* О диалектной основе азербайджанского национального литературного языка // *Вопр. диалектологии тюркских языков*. Баку: Изд-во АН АзССР, 1958.